

Large Hadron Collider (10 bodov)

Najprv si pozorne prečítajte pokyny v osobitnej zložke.

V tejto úlohe ide o fyziku Veľkého hadrónového urýchľovača LHC (Large Hadron Collider) v CERN. CERN je najväčšie časticové fyzikálne laboratórium. Jeho poslaním je prenikať do základných zákonov prírody. Dva zväzky častíc urýchlených na vysoké energie a udržiavané v dvoch protismerných kružnicových slučkách urýchľovača magnetickým poľom sa privedú k vzájomnej zrážke. Protóny nie sú rozdelené po obvode slučiek urýchľovača rovnomerne ale pohybujú sa v akýchsi skupinách - zhlukoch. Pomocou veľkých detektorov sa pozorujú častice vznikajúce pri zrážke. Niektoré parametre LHC sú v tabuľke 1.

LHC kružnica	
Obvod kružnice	26659 m
Počet zhlukov v jednom protónovom zväzku	2808
Počet protónov v jednom zhluku	1.15×10^{11}
Protónové zväzky	
Energia protónov	7.00 TeV
Energia v sústave hmotného stredu	14.0 TeV

Tabuľka 1: Typické numerické hodnoty vybraných parametrov LHC

Časticová fyzika používa osobitné jednotky pre energiu, hybnosť a hmotnosť: Energia sa meria v elektrón-voltoch eV. Podľa definície ide o energiu častice s elementárnym nábojom, e , ktorú získa pri prechode cez potenciálny rozdiel 1 volt ($1 \text{ eV} = 1.602 \cdot 10^{-19} \text{ kg m}^2/\text{s}^2$).

Hybnosť sa meria v jednotkách eV/c a hmotnosť v jednotkách eV/c^2 , c je rýchlosť svetla vo vákuu. Keďže 1 eV je veľmi malá jednotka energie, v časticovej fyzike sa častejšie používajú jednotky MeV ($1 \text{ MeV} = 10^6 \text{ eV}$), GeV ($1 \text{ GeV} = 10^9 \text{ eV}$) alebo TeV ($1 \text{ TeV} = 10^{12} \text{ eV}$).

Časť A sa venuje urýchľovaniu protónov a elektrónov, časť B identifikácii častíc vznikajúcich pri zrážkach v CERN.

Časť A. LHC urýchľovač (6 bodov)

Zrýchlenie:

Predpokladajte, že protóny boli urýchlené napätím V tak, že ich rýchlosť je veľmi blízka rýchlosti svetla a neuvažujte stratu energie vyžarovaním alebo zrážkami s inými časticami.

<p>A.1 Odvodte presný vzťah pre výslednú rýchlosť v protónov ako funkciu urýchľovacieho napätia V a s použitím fyzikálnych konštánt.</p>	0.7pt
---	-------

Návrh budúceho experimentu v CERN počíta s použitím protónov z LHC a ich zrážaním s elektrónmi, ktoré majú energiu 60,0 GeV.

- A.2** Pre častice s veľkou energiou a malou hmotnosťou je relatívna odchýlka $\Delta = (c - v)/c$ výslednej rýchlosti v od rýchlosti svetla veľmi malá. Odvodte aproximáciu prvého rádu pre Δ pomocou urýchľovacieho napätia V a fyzikálnych konštánt a vypočítajte hodnotu Δ pre elektróny s energiou 60.0 GeV. 0.8pt

Teraz sa vrátíme k protónom v LHC. Predpokladajte, že zväzok protónov má kruhový prierez.

- A.3** Odvodte vzťah pre magnetickú indukciu B magnetického poľa potrebného na udržanie protónového zväzku na kružnicovej trajektórii. Vzťah môže obsahovať iba kinetickú energiu E protónov, obvod L kružnice, fundamentálne konštanty a číselné hodnoty. Môžete použiť vhodné aproximácie, ak ich vplyv na výsledok je menší ako presnosť poslednej platnej číslice výsledku. Určte magnetickú indukciu B pre protóny s energiou $E = 7,00$ TeV, ak neuvažujete vzájomné pôsobenie medzi protónmi. 1.0pt

Vyžarovaný výkon:

Pri zrýchlení častica vyžaruje energiu vo forme elektromagnetického vlnenia. Vzťah pre vyžarovaný výkon P_{rad} častice na kružnici s konštantnou uhlovou rýchlosťou obsahuje: zrýchlenie a a náboj q častice, rýchlosť svetla c a permitivitu vákuu ε_0 .

- A.4** S použitím rozmerovej analýzy odvodte vzťah pre vyžarovaný výkon P_{rad} . 1.0pt

Skutočný vzťah pre vyžarovaný výkon obsahuje navyše faktor $1/(6\pi)$; ďalej relativistické odvedenie pridá ďalší multiplikačný faktor γ^4 , kde $\gamma = (1 - v^2/c^2)^{-\frac{1}{2}}$.

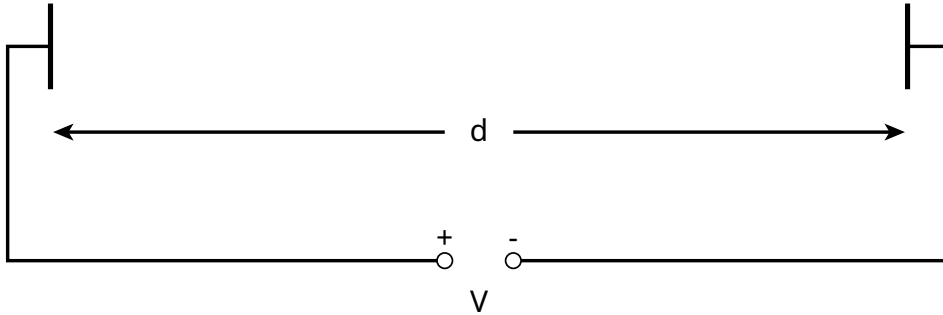
- A.5** Určte celkový vyžarovaný výkon P_{tot} dvojice slučiek urýchľovača LHC pre energiu protónov $E = 7,00$ TeV (použite údaje z Tab.1). Môžete použiť vhodné aproximácie. 1.0pt

Lineárne urýchlenie:

V CERN sú protóny urýchlené zo stavu pokoja lineárnym urýchľovačom s dĺžkou $d = 30,0$ m a potenciálnym rozdielom $V = 500$ MV. Predpokladajte, že elektrické pole v urýchľovači je homogénne. Lineárny urýchľovač pozostáva z dvoch platní, ako vidno na obr. 1.

A.6 Určte čas T , za ktorý protón prejde cez toto pole.

1.5pt

Obr. 1: Nákres modulu akcelarátorá

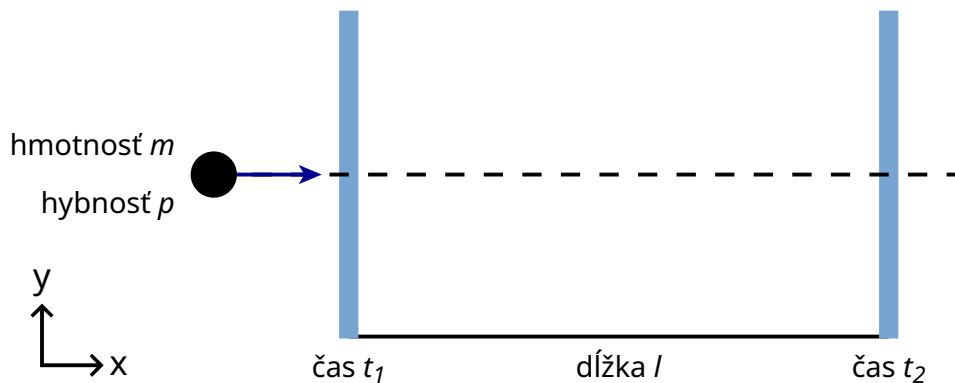
Časť B. Identifikácia častíc (4 body)

Čas letu:

Na vysvetlenie procesu interakcie je dôležité identifikovať častice, ktoré pri zrážkach vznikajú. Jednoduchá metóda spočíva v meraní času t , ktorý častica so známou hybnosťou potrebuje na prekonanie vzdialenosti l v tzv. ToF (Time-of-Flight) detektore. Typické častice, ktoré sa v detektore identifikujú spolu s ich hmotnosťami sú v tabuľke 2.

Častica	Hmotnosť [MeV/c ²]
Deuteron	1876
Proton	938
Kaon s nábojom	494
Pion s nábojom	140
Elektrón	0.511

Tabuľka 2: Častice a ich hmotnosti

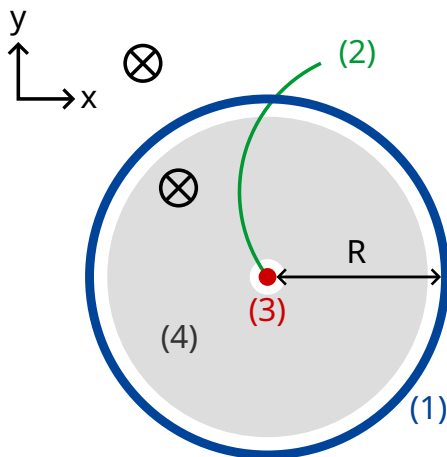

Obr. 2: Schéma ToF detektora

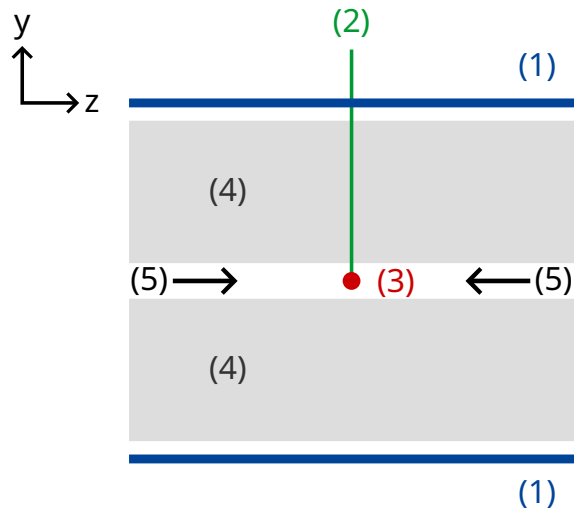
- B.1** Vyjadrite hmotnosť m častice pomocou hybnosti p , dĺžky l letu a času t letu za predpokladu, že častice majú elementárny náboj e a pohybujú sa cez ToF detektor priamočiario rýchlosťou blízkou c kolmo na dve detekčné roviny (pozrite obr. 2). 0.8pt

- B.2** Vypočítajte minimálnu dĺžku l ToF detektora, ktorá umožňuje bezpečne rozlíšiť kaon s nábojom od pionu s nábojom s rovnakou hybnosťou $1,00 \text{ GeV}/c$. Na dobré rozlíšenie sa požaduje rozdiel času preletu (ToF) väčší ako **trojnásobok** rozlišovacieho času detektora. Typický rozlišovací čas detektora je 150 ps ($1 \text{ ps} = 10^{-12} \text{ s}$). 0.7pt

V ďalšom sú častice vznikajúce v LHC identifikované v dvojstupňovom detektore, ktorý meria okrem času preletu (ToF) aj polomer r trajektórie. Obr. 3 ukazuje zostavu v rovine priečnej a pozdĺžnej vzhľadom na protónový lúč. Detektor je v trubici obklopujúcej interakčný priestor. Vzniknutá častica s nábojom prechádza cez magnetické pole, ktorého smer je rovnobežný so smerom protónového lúča. Polomer r oblúka trajektórie častice umožňuje určiť priečnu zložku hybnosti p_T častice. Keďže miesto a okamih vzniku častice sú známe, detektor ToF potrebuje na zmeranie času letu po oblúku kružnice iba jednu vonkajšiu trubicu. V tejto úlohe predpokladajte, že všetky častice vznikajúce pri zrážke sa pohybujú kolmo na protónový lúč, tzn. že vznikajúce častice majú nulovú zložku hybnosti v smere protónového zväzku.

priečny priemet

pozdĺžny priemet
pohľad kolmo na lúč

- (1) - ToF trubica
- (2) - trajektória
- (3) - bod zrážky
- (4) - trubica sledovania trajektórie
- (5) - protónový zväzok
- ⊗ - magnetické pole

Obr. 3: Experimentálna zostava na identifikáciu častíc s detektorom trajektórie a ToF detektorom. Obidva detektory sú v trubici obklopujúcej bod zrážky uprostred. Vľavo: priečny priemet do roviny kolmej na protónový lúč. Vpravo: pozdĺžny priemet do roviny rovnobežnej s protónovým lúčom. Častica sa pohybuje kolmo na lúč.

B.3 Vyjadrite hmotnosť m častice pomocou magnetickej indukcie B , polomeru R trubice ToF detektora, nameraných hodnôt veličín: polomer r a čas letu t a fyzikálnych konštánt. 1.7pt

Detegovali sme štyri častice a potrebujeme ich identifikovať. Magnetická indukcia $B = 0,500$ T, $R = 3,70$ m a namerané hodnoty sú ($1 \text{ ns} = 10^{-9} \text{ s}$)

Častica	Polomer trajektórie r [m]	Čas letu t [ns]
A	5.10	20
B	2.94	14
C	6.06	18
D	2.31	25

B.4 Identifikujte častice na základe výpočtu ich hmotnosti. 0.8pt